

MUHARREM AYINDA TOPLUMSAL UYGULAMALAR VE DİNİ RİTÜELLER (MELEKLİ BELDESİ ÖRNEĞİ)*

İlker AVCIOĐLU**

Öz

Dinî inanışlar bir toplumun kültürel yapısını doğrudan etkiler ve kültürün çeşitlenmesini sağlar. Hicri takvimin ilk ayı olan muharrem ayı, İslam âlemi için kutsal kabul edilen aylardan birisidir. Hicri 61 yılında muharrem ayının onuncu günü (10 Ekim 680) bugünkü Irak sınırları içinde yer alan Kerbela Çölü'nde yaşanan ve tarihi kaynaklarda Kerbela Olayı, Kerbela Vakası ve Kerbela Faciası olarak da adlandırılan vahim olay neticesinde Hz. Hüseyin ve Ehlibeyit mensuplarının şehit edilmesi İslam âleminde derin üzüntüye neden olmuştur. Bu nedenle her yıl muharrem ayında Türkiye, Azerbaycan, Pakistan, Irak, Lübnan, İran ve Suriye başta olmak üzere Şiilik ve Aleviliğin yaygın olduğu yerlerde Hz. Hüseyin ve Ehlibeyit'e yapılan zulmü telin etmek ve anmak amacıyla dinî ritüeller icra edilir. Tarihsel süreç içinde Kerbela Olayı sözlü kültür ortamında gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde her ne kadar muharrem ayında yapılan ritüeller Şiilik veya Alevilikle özdeşleştirilse de İslamiyet'e mensup birçok grup Ehlibeyit'e yapılan bu zulmü kınamaktadır. Bu çalışmada, İğdir iline bağlı Melekli beldesinde muharrem ayında yapılan toplumsal uygulamalar, dinî ritüeller ve inanışlar incelenmiştir. 19-28 Temmuz 2023 tarihleri arasında Melekli beldesinde muharrem ayında gerçekleştirilen dinî ritüellere iştirak edilerek katılımlı gözlem yapılmıştır. Kaynak kişilerle yarı yapılandırılmış görüşme metodu kullanılarak kültür hakkında derinlemesine bilgi alma amaçlanmıştır. Elde edilen veriler ve kültüre ilişkin dokümanlar incelenerek kültür analizi yapılmıştır. Dinî ritüeller kayıt altına alınmış ve karekod teknoloji kullanılarak çalışmaya eklenmiştir. Muharrem ayında yapılan ritüelistik uygulamalar ve sosyal pratikler dört grupta tasnif edilmiş ve yorumlanmıştır. Yörede muharrem ayında İmam Hüseyin ve Ehlibeyit'in şehit edilmesini anmak amacıyla gerçekleştirilen deste vurma, adak adama, başvurma, ölü yemeği, kara giyme, yas tutma, helva kavurma, mum yakma ve ihsan dağıtma gibi toplumsal uygulamalarda kadim Türk kültürünün izleri tespit edilmiştir. Yöre halkının Kerbela'da yaşanan bu acı olayı anmak amacıyla gerçekleştirdiği dinî ritüellerde folklorun beşinci işlevi olan protesto işlevinin ön plana çıktığı belirlenmiştir. Çalışmanın din folkloru başta olmak üzere inanç temelli araştırmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din folkloru, ritüelistik uygulamalar, sosyal pratikler, muharrem ayı, Melekli beldesi.

* Çalışma, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulunun 3 Mayıs 2023 tarihli ve 05/19 sayılı kararına göre etik açıdan uygun bulunmuştur.

** Öğr. Gör. Dr., Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar Meslek Yüksekokulu, Giresun/Türkiye. ilker.avcioglu@giresun.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3028-8730.

SOCIAL PRACTICES AND RELIGIOUS RITUALS IN THE MONTH OF MUHARRAM (MELEKLI TOWN EXAMPLE)

Abstract

Religious beliefs directly affect the cultural structure of a society and ensure the diversification of culture. Muharram, the first month of the Hijri calendar, is one of the months considered sacred for the Islamic world. As a result of the grave event that took place in the Karbala Desert, located within the borders of today's Iraq, on the tenth day of the month of Muharram (October 10, 680) in the year 61 Hijri, and which is also called the Karbala Incident, Karbala Incident and Karbala Disaster in historical sources, Hz. The martyrdom of Hüseyin and the members of Ahl al-Bayt caused deep sadness in the Islamic world. For this reason, every year in the month of Muharram, in places where Shiism and Alevism are common, especially in Turkey, Azerbaijan, Pakistan, Iraq, Lebanon, Iran and Syria. Religious rituals are performed to condemn and commemorate the persecution of Hüseyin and Ahl al-Bayt. Throughout the historical process, the Karbala Incident has developed in an oral culture environment and has survived to the present day. Although the rituals performed in the month of Muharram are identified with Shiism or Alevism today, many groups belonging to Islam condemn this persecution of Ahl al-Bayt. In this study, social practices, religious rituals and beliefs in the month of Muharram in Melekli town of Iğdır province were examined. Participatory observation was made by participating in the religious rituals held in the month of Muharram in Melekli town between 19-28 July 2023. It was aimed to obtain in-depth information about the culture by using the semi-structured interview method with the resource persons. Cultural analysis was carried out by examining the obtained data and cultural documents. Religious rituals were recorded and added to the study using QR code technology. Ritualistic practices and social practices carried out in the month of Muharram were classified and interpreted in four groups. Traces of ancient Turkish culture have been detected in social practices such as beating bundles, making vows, making offerings, eating the dead, wearing black, mourning, roasting halva, burning candles and distributing donations, which are carried out in the region in the month of Muharram to commemorate the martyrdom of Imam Hussein and Ahl al-Bayt. It has been determined that the fifth function of folklore, the protest function, comes to the fore in the religious rituals performed by the local people to commemorate this painful event in Karbala. It is hoped that the study will contribute to faith-based research, especially religious folklore.

Keywords: Religious folklore, ritualistic practices, social practices, muharram month, Melekli town.

Giriş

Hicri takvimin ilk ayı olan muharrem, Arapça “haram, men edilen ve yasaklanan” anlamlarına gelmektedir (Bayatlı, 2018: 62). Muharrem ayının onuncu günü (10 Ekim 680) Hz. Hüseyin Kerbela’da şehit edilmiştir. Hz. Hüseyin; Hz. Ali ile Hz. Fatıma’nın küçük oğlu olup Hz. Peygamberin torunudur. İmam Hüseyin hicri yılın dördüncü yılında Şaban ayının beşinde (10 Ocak 626) Medine’de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Hasan’da yaptığı gibi bizzat torunu Hz. Hüseyin’in kulağına ezan okuyarak adını koymuştur. Hz. Peygamberin torunları Hz. Hasan ve Hüseyin’i çok sevdiğini nakleden birçok hadis bulunmaktadır (Url-1).

Hicri 60 yılında Muaviye’nin Şam’da ölümü üzerine oğlu I. Yezid tahta geçmiş ve halifeliğini ilan etmiştir. I. Yezid tahta geçtikten sonra en güçlü rakibi Hz. Ali’nin oğlu İmam Hüseyin’den biat (bağlılık) istemiştir. Kufe halkı başta olmak üzere Müslümanların bir kısmı Yezid’in halifeliğine itiraz etmiştir. Kufe halkı İmam Hüseyin’e mektuplar yazarak ve elçiler göndererek Yezid’in haksız halifeliğini tanımayacaklarını bildirmiş ve İmam Hüseyin’den bu haksızlığa karşı durmasını istemişlerdir (Muhaddisî, 2010: 277). Yezid’in tahta geçmesi aynı zamanda İslam Halifesi olması anlamına gelmekteydi. İslam tarihinde Dört Halife Dönemi olarak da adlandırılan dönemde halifeler istişare ile seçilmiştir. Muaviye’nin ölümüne müteakip Yezid’in istişare yollarını kapatarak halifeliğini ilan etmesi o güne kadarki teamüllere aykırı bir durum olup Müslümanların bir kısmının tepkisini çekmesine neden olmuştur.

Kufe’de Yezid’in halifeliğine karşı isyanlar başlar. Bunun üzerine İmam Hüseyin, ailesi ve yâranlarından oluşan 82 kişilik bir kabile ile Kufe’ye doğru yola çıkar. Yezid, Kufe’deki isyanları bastırmak ve İmam Hüseyin’in Kufe’ye varmadan önünü kesmek için Ömer bin Sad komutasında otuz üç bin kişilik Emevî ordusunu gönderir. Ömer bin Sad Kufe’deki isyanları bastırır. Muharrem ayının birinci günü İmam Hüseyin ve yanındakiler Kerbela denilen bölgeye ulaşır. Kerbela’da onları otuz üç bin kişilik Yezid’in ordusu beklemektedir. Ömer bin Sad, İmam Hüseyin’i Yezid’e biat etmeye davet eder. İmam bu daveti kabul etmez. Bunun üzerine İmam Hüseyin ve Ehlibeyit’e on gün süren bir zulüm başlar. Muharrem ayının onuncu günü İmam Hüseyin ve yanındakiler şehit edilir (Beder, 2011: 7-8). İmam Hüseyin ve Ehlibeyit’in su kaynaklarının kesilerek günlerce çöl sıcağında susuz bırakılması (KK-1, KK-9, KK-12), İmam Hüseyin’in mübarek başının kesilerek mızrağa takılıp dolaştırılması (KK-4), İmam Hüseyin’in elbiselerinin yağmalanıp naaşının atlara çığnetilmesi ve Ehlibeyit kadınlarının kulakları kopartılarak takılarının gasp edilmesi (KK-7), özetle Hz. Peygamberin evlatlarına zulüm edilmesi Müslümanları dehşete düşürmüştür. Bu nedenle her yıl muharrem ayında bu zulmü telin etmek ve bu acının yasını tutmak amacıyla dinî ritüeller gerçekleştirilir. Kerbela şehitleri anısına yüzyıllardır devam eden yas merasimleri zulme başkaldırının ve direnişin sembolü olmuştur.

İlhan Başgöz (1996: 2), “*Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)*” adlı çalışmasında, folklorun çatışmaları büyütme, başkaldırmalara destek olmak, kurulu düzene ve değerlere direnmeleri arkalamak, onları yıkmaya kalkışanlara güç vermek gibi bir işlevi olduğunu ifade eder. Yörede muharrem ayında gerçekleştirilen ritüellerde Emevî Hükümdarı I. Yezid ve Emevî Ordusu, Ehlibeyit’e yaptıkları zulüm nedeni ile telin edilir. Bu yönüyle muharrem ayında Kerbela şehitlerini anmak için yapılan törenler folklorun protesto işlevinin örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Fuzuli Bayat (2021: 78-79), Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı’nı sözlü kültürün kuralları doğrultusunda folklorik bir anlatıya dönüştürerek yeniden yapılanması olarak değerlendirmiştir. Olay sonunda kahramanın trajik ölümü, ölümüyle sembole dönüşme kuramı, dinî folklorun sözlü kültürün icra bağlamında işlevsellik kazanmasına dayanır. Kerbela Olayı, baştan sona kadar folklorudur ve tarihin sözelleşmesidir.

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren ölüm olgusunu anlamlandırmaya çalışmıştır. Tarih boyunca bütün topluluklarda olduğu gibi Türk kültürü halklarda da yas ritüellerinin var olduğu görülmektedir (Hacıgörmek, 2013: 394). İnsanların sevdiklerini kaybetmesi neticesinde hissettikleri acı ve üzüntünün bir sonucu olan ve tarihsel süreç içinde kalıplara dönüşen yas ritüelleri, ölen kişilerin uğurlanmasına ve hatırlanmasına yönelik toplumsal uygulamalardır.

Bu çalışmada, Iğdır ilinin Melekli beldesinde muharrem ayında yapılan toplumsal uygulamalar ve ritüeller incelenmiştir. Melekli beldesi, Iğdır il merkezinin kuzeyinde yer alıp il merkezine beş kilometre uzaklıktadır. Belde halkının tamamına yakını Azeri Türklerinden oluşur. Melekli beldesinde yaşayan Azeri kökenli Türklerin büyük çoğunluğu kendisini Caferi olarak tanımlar (KK-5, KK-8, KK-17). Bu mezhep, Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve onun soyundan gelen ve on iki imam olarak bilinen şahsiyetleri rehber olarak kabul eder. Şia mezheplerinden biri olan Caferilik, beşinci imam olarak kabul edilen Caferi Sadık tarafından fıkıh haline getirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler katılımlı gözlem, gözlem ve görüşme yöntemleri ile elde edilmiştir.

1. Muharrem Ayı Hazırlıkları

Yörede muharrem ayına “meherremlik” adı verilir (KK-7, KK-8, KK-16). Muharrem ayı, ay takviminin ilk ayı olup yıllara göre değişiklik göstererek yirmi dokuz-otuz gün çeker. Hz. Hüseyin ve Ehlilbeyit mensupları Kerbela’da muharrem ayının onuncu gününde (Aşure günü) şehit edilmiştir. Her yıl muharrem ayının onuncu günü İmam Hüseyin’in ölümünün birinci günü olarak kabul edilir ve İmam’ın kırkıncı günü çıkana kadar yas devam eder (KK-15). İmam’ın kırkının çıktığı güne kadar yasin sürmesi muharrem ayı süresinin uzamasına neden olmuştur. Yörede meherremlik, yirmi dokuz-otuz gün süren muharrem ayına ilave olarak yirmi-yirmi bir gün de safer ayını içine alan toplam elli günlük bir yas dönemini ifade eder.

Melekli beldesinde muharrem ayı için hazırlıklar zilhicce ayında başlar (KK-14). Muharrem ayının ilk on günü camiler kalabalık olur. Bu nedenle muharrem ayı gelmeden camilerdeki eksiklikler (boya, ses sistemi, ışıklandırma vb.) tamamlanır (KK-3, KK-13). Yörede Çaybaşı Camisi, Cadıgıran Cami ve Hellevat Cami olmak üzere üç cami bulunmaktadır. Her caminin bir hocası mevcuttur. Camilerdeki muharrem ayı hazırlıkları cami hocaları tarafından organize edilir (KK-5). Muharrem ayının sembolü olan siyah bayraklar camilerin içine ve bahçesine asılır (KK-3, KK-17). Son yıllarda muharrem ayının yaz aylarına gelmesi nedeni ile dinî ritüeller Belediye Meydanı’nda açık alanda yapılır. Muharrem ayı girmeden önce Belediye Meydanı’na ses sistemlerinin bulunduğu bir platform kurulur. Platform ve meydan siyah bayraklarla süslenir. Meydan etrafına seyircilerin oturması için sandalyeler dizilir. Halk arasında dayanışmanın en üst seviyede olduğu dönem muharrem ayıdır. Bu ayda yapılan işlerde (yemek yapmak, ihsan dağıtmak vb.) herkes birbirine yardımcı olur.

Yörede, muharrem ayı gelmeden tarlalardaki işler tamamlanır (KK-6). Nişan, düğün, kına, sünnet vb. gibi eğlence mahiyetindeki aktiviteler muharrem ayında yapılamayacağından söz konusu eğlenceler muharrem ayından önce veya muharrem ayı bittikten sonra (İmam’ın kırkıncı günü tamamlandıktan sonra) yapılır (KK-3, KK-11, KK-16). Aşure günü başvurma ritüelinin yapılacağı Kadim Çaybaşı Mezarlığı belediye personelleri tarafından temizlenir.

Muharrem ayında akşam namazından sonra camilerde “deste” adı verilen topluluklar dinî ritüeller gerçekleştirir. Türkçe Sözlükte (2005: 510) *deste* sözcüğü; “*Cinsleri aynı veya birbirine yakın olan şeylerin bir araya bağlanmış, demet, bağlam.*” şeklinde tanımlanmıştır. Yörede deste; muharrem ayının ilk on günü camilerde Kerbela Olayı’nı telin eden ve İmam Hüseyin’in şehit edilmesinin yasını tutan gruba verilen isimdir (KK-4, KK-7, KK-15). Bu noktada deste sözcüğünün yörede özel bir kullanımının olduğu anlaşılmaktadır. Muharrem ayı girmeden önce destebaşı adı verilen kişiler tarafından deste grupları oluşturulur. Destebaşları toplantılar düzenler ve bu yıl hangi ağıtların (nuhaların) gösterilerde okunacağı belirlenir. Kara (2019:137), muharrem ayında destelerin dini ritüellerde söyledikleri ağıtlara nevha veya nuha adı verildiğini ifade eder. Arapça kökenli bir sözcük olan *nevha*, ölüye avaz avaz ağlama anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2002: 828).

Muharrem ayı girmeden birkaç gün önce provalar yapılır. Destebaşları desteye katılacak kişilere tekrar edilmesi gereken bölümleri (nakaratları) anlatır. Desteye katılacak kişiler, “gara (kara)” adı verilen sırt kısmı kesilmiş deste kıyafeti giyer. Desensiz düz siyah renkli bir kıyafet olduğundan bu ad verilmiştir (KK-5). Karaların yakası sıfır yaka olup dize kadar uzanır. Genellikle özel olarak diktirilir (KK-1). Iğdır yöresinde desteler; zincir destesi ve sine destesi olmak üzere ikiye ayrılır (KK-4). Sine destelerinde zincir vurulmaz. Çalışma sahamız olan Melekli beldesinde bulunan desteler zincir desteleridir. Bu nedenle desteye katılacak

kişiler muharrem ayından önce zincirlerini temin eder. Önceki yıldan kalan zincirler paslanmışsa bir gece yoğurta bekletilir (KK-5). Ritüel esnasında zincirlerin saplarından çıkma ihtimali göz önünde bulundurularak zincirlerin sağlamlığı kontrol edilir.

2. Aşure Gününe Kadar Yapılan Dinî Ritüeller

Muharrem ayının birinci günü İmam Hüseyin ve yanındakiler Kerbela denilen bölgeye vardıklarında Ömer bin Sad komutasındaki Emevî ordusu tarafından ilerlemeleri engellenir. Bu nedenle muharrem ayının birinci gününden itibaren dinî ritüeller başlar (KK-1, KK-4, KK-12). Belde halkı akşam namazından sonra camilere gider. Cami hocaları tarafından Kerbela Olayı anlatılır ve dualar edilir (KK-4). Bu zaman diliminde cami cemaatinin toplanması ve destenin gelmesi beklenir. Yörede “deste vurma” veya “deste deme” geleneği olarak adlandırılan bu ritüel muharrem ayının en önemli dinî ritüelindedir. Deste grupları, muharrem ayı girmeden önce kurulur ve desteler erkeklerden oluşur. Çalışmada, Melekli beldesinde 19-28 Temmuz 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen deste vurma ritüellerine iştirak edilerek katılımlı gözlem yapılmıştır. Desteyi oluşturan kişiler ve görevleri şu şekildedir:

Destebaşı, destenin kurulmasına öncülük eden kişidir. Destelerin adı genellikle destebaşalarının isimleri ile anılır. Destebaşı; desteyi oluşturan gruba liderlik eder. Camilerde yapılacak ritüellerde ağıtları okur. Bu nedenle destebaşı olan kişilerin seslerinin güzel olması ve duyguyu verebilmesi son derece önemlidir.

Destebaşı yardımcıları, destebaşına yardımcılık eden kişilerdir. Desteden desteye değişmekle birlikte her destede 2-3 destebaşı yardımcısı bulunur. Bu kişiler daha önce birçok kez deste organizasyonlarına katılmış deneyimli kişilerdir. Destenin bir camiden diğerine yürüyüşü sırasında destenin yanlarında ve arkasında bulunarak düzeni sağlarlar. Destebaşı yorulduğunda veya destebaşının sesinin kısıldığı durumlarda ağıtları okurlar.

Komut veren kişi, destede komutları veren ve desteyi yönlendiren kişidir. Komut veren kişi ne zaman komut vereceğini bilen ve sesi gür olan biri olmalıdır. Her destede komutları veren bir kişi vardır. Destede bulunanlarının tamamının gözü kulağı ondadır. Sine veya zincir vurulacağı zaman onun komutu beklenir. Destebaşı veya yardımcıları tarafından okunan ağıt sırasında komut veren kişi “Eli” diye bağırır. Deste üyeleri bu komutu duyar duymaz sine veya zincir vurmaya başlar. Buradaki “Eli” komutunun anlamı Ya Ali’dir. Komutlara uyulması grubun tamamının bir düzen içinde ritüeli icra etmesi için son derece önemlidir.

Alemdarlar, elemleri tutan kişilerdir. Genellikle çocuklar arasından destebaşı tarafından seçilir. Destede alemdarlar zincir vurmaz. Deste grubu zincir vurduğunda alemdarlar sinelerine vurur. Bu nedenle alemdarlar çocuklar arasından seçilir. Alemdarlar destenin en önünde bulunur. Destebaşının talimatıyla hareket ederler. Alemdarlar yürüyüşe başlayınca deste de yürümeye başlar. Onlar hareket etmeden deste hareket etmez.

Pudracılar, destede zincir vurulduğu esnada zincir vuranların sırtlarını kontrol eden kişilerdir. Her destede 2-3 pudracı bulunur. Desteyi oluşturan grubun büyüklüğüne göre bu sayı artabilir. Pudracılar okunan zincir ağıtının nakarat kısımlarında sırtı kızaranların acısını azaltmak için destecilerin sırtlarına pudra döker. Sırtı kanayan deste üyelerinin elinden zincirleri alıp yere atar. Zinciri yere atılan kişi sine vurmaya başlar. Bazen pudracılar nakarat kısmını beklemeden sırtı kanayanlara müdahale etmek zorunda kalabilir. Zincir vurulduğu sırada zinciri almaya çalışırlar. Bu nedenle pudracıların deneyimli ve zincir vurulduğu sırada zinciri alabilecek kuvvette olması gerekir. Destelerde pudracıların en sık karşılaştıkları sorunlardan birisi deste üyelerinin sırtları kanadığı halde zincir vurmaya devam etmek istemeleridir. Bu kişilerin zincirleri pudracılar tarafından alınır bazen de deste dağıldıktan sonra geri verilmek üzere saklanır.

Desteciler; destebaşı, destebaşı yardımcıları, alemdarlar ve pudracılar dışında desteye katılan kişilerin tamamıdır. Destenin en kalabalık bölümüdür. Umumiyetle gençlerden oluşur. Destebaşının talimatlarına uyarlar. Destecilerin özel kıyafetleri mevcuttur. “Gara (Kara)” adı verilen sırt kısmı kesilmiş ve dizlere kadar uzanan siyah elbise giyerler.

Melekli beldesinde her caminin bir destesi vardır. Akşam namazından sonra yas seremonileri başlar. Her deste ilk önce cemaati olduğu camide anma ritüellerini gerçekleştirir. Aşağıda aşamalarını aktardığımız deste vurma ritüeli her camide tekrarlanır. Beldede 3 cami olduğundan ritüel toplam 3 defa tekrar edilir. Deste vurma ritüeli, muharrem ayının onuncu günü olan Aşure günü akşamına kadar devam eder. Çalışmada yaptığımız gözlemlere göre deste vurma ritüelinin aşamaları şu şekildedir:

1. Deste, önceden belirlenen yer ve saatte destebaşı öncülüğünde toplanır.
2. Destebaşı ve yardımcıları tarafından destecilere ağıtların nakaratları hatırlatılır. Destede komut veren kişiye uymaları rica edilir.
3. Alemdarlar en önde olacak şekilde iki sıra halinde dizilir. İlk sıralarda genellikle tecrübeli kişiler yer alır.
4. Destebaşından onay aldıktan sonra komut veren kişi “tekbir” diye bağırır. Deste üyeleri sağ ellerini havaya kaldırarak üç defa Allahu Ekber diyerek tekbir getirir. Destebaşı hoparlörden ağıt okumaya başlar. Deste ritüelinin yapılacağı camiye doğru yürüyüşe geçer.
5. Destebaşı öncülüğünde camiye girilir. Destebaşı herkes yerini alıncaya kadar ağıt okur. Deste üyelerinin girişi tamamlandığında ağıt sonlandırılır. Komut veren kişi “tekbir” diye bağırır. Deste üyeleri üç defa tekbir getirir. Bu tekbir ritüelinin başlayacağını gösterir.
6. Destebaşı ilk olarak sine ağıtı okur. Sine ağıtı okunduğunda komut veren kişiden “Eli” sesinin duyulması beklenir. “Eli” komutu duyulunca sine vurulmaya başlanır. Nakaratları deste üyeleri tekrar eder.
7. Ağıt tamamlandığında komut veren kişi “tekbir” diye bağırır. Deste üyeleri üç defa tekbir getirir. Bu kısa süre bir sonraki ağıta geçiş hazırlığıdır. Destebaşı veya deste yardımcılarından biri ikinci ağıtı okumaya başlar. İlk ağıtta yapılan uygulamalar burada da tekrar edilir.
8. İkinci ağıt tamamlandıktan sonra komut veren kişi “tekbir” diye bağırır. Deste üyeleri üç defa tekbir getirir. Destebaşı zincir ağıtı okumaya başlar. Zincirlerin aynı anda sırta atılması için zamanlama son derece önemlidir. Bunun için komut veren kişinin komutu beklenir.
9. Zincir ağıtı en son okunur. Zincir ağıtı bittikten sonra camiden ayrılış için hazırlık yapılır. Destenin diğer camiye yürüyüşü sırasında okunacak ağıta başlanır. Destebaşı camiden çıkmak için yürümeye başlar. Arkasından alemdarlar ve desteciler iki sıra halinde camiden çıkar. Camiden çıkış esnasında düzen çok önemlidir. Destebaşı camiden çıkarken, deste üyelerinin ayakkabılarını giyinebilmesi amacıyla, çok yavaş hareket eder.
10. Deste üyelerinin tamamı çıktıktan sonra anma ritüeli tamamlanır. Anma ritüelinin gerçekleştirileceği diğer camiye doğru yürüyüş başlar.

Deste vurma ritüelinde çok sık tekbir getirildiği görülür. Ağıta başlamadan ve ağıt tamamlandıktan sonra tekbir getirilmesi ritüelde tekbirlerin ağıtlar arasındaki geçişi sağlama işlevinde kullanıldığını göstermektedir. Deste bir camiden diğerine doğru iki sıra şeklinde yürür. Deste beldedeki kahvehanelerin ve bakkalların önünden geçerken dışarıda oturan kişiler desteye saygı göstermek amacıyla ayağa kalkar. Destenin o anda söylediği ağıtlara eşlik edilerek sine vurulur. Destenin geçişi tamamlandıktan sonra oturulur. Her camide desteyi izlemek amacıyla gelen seyirciler mevcuttur. Cami hoparlörlerden destenin sesi duyulur duyulmaz desteyi izlemek için çocuklar camiye koşar. Hicri takvim ve Miladi takvim arasındaki fark nedeni ile muharrem ayı her yıl öne kaymaktadır. Son yıllarda muharrem ayı yaz aylarına geldiğinden dinî ritüeller açık hava meydanlarında yapılır.

Yukarıda aşamalarını ifade ettiğimiz deste vurma ritüelinde, desteciler zincir ağıtları okunduğunda sırtlarına zincir vurur. Deste vurma adı da sırta zincir vurma eyleminden gelmektedir. İlk bakışta ritüele katılan kişilerin canlarının çok yandığı düşünülebilir. Ancak sahada yaptığımız görüşmelerde kaynak kişiler (KK.4, KK.5) deste ritüelleri sırasında çıplak bedenlerine zincir vurdukları halde acı duymadıklarını ifade etmişlerdir. Bu son derece ilgi çekici bir durumdur. Ritüellere katılıp sırtlarına zincir vuran kişilerin acı hissetmemesi durumu, kutsalın tezahürü ile açıklanabilir. İnsanların dinî deneyimleri özel alanları ifade eder.

İnsanlar kutsal sıradan yaşamın dışında, ezeli bir gerçeklik dışında, sonsuz ve değişmez olarak algılar. Dünyada kişilerin, nesnelere, mekânların veya nesnelere somutlaşması ile kutsalın tezahür ettiği hiyerofaniler oluşur (Eliade 1991:1-8). Bu bağlamda muharrem ayında gerçekleştirilen ritüellere katılan kişiler, kutsal deneyimlediklerinde yoğun ruhani derinlik hissine kapıldığından acıyı algılamadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Muharrem ayında desteye ve desteyi izleyenlere ihsanda bulunularak şerbet, su, kek, meyve suyu, limonata vb. gibi yiyecek ve içecekler dağıtılır. Yörede buna “ehsan vermek” adı verilir (KK-4, KK-5, KK-16). Türkçe Sözlükte (2005: 942) *ihsan* sözcüğü; bağışlama, bağışta bulunma, bağışlanan şey ve lütf anlamlarında kullanılır. Özellikle muharrem ayının ilk on günü çok fazla ihsan dağıtılır. İkramları yiyip içmenin büyük sevap olduğu ve kişiyi hastalıklardan koruyacağı yönündeki inanışlar halk arasında oldukça yaygındır (KK-3, KK-14, KK-17). Halk arasında dağıtılan yiyecek ve içecekler “İmam ehşanı” olarak da adlandırılır (KK- 6, KK-11). İhsanların dağıtılması adak inancı ile ilgilidir.

İlahi bir kudrete bir dileğin yerine getirilmesi karşılığında bulunulan söze adak denir (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 11). Türk kültüründe adak inancı oldukça yaygındır. Çocuk sahibi olmak, hastalıktan kurtulmak, iş bulmak, sınavda başarılı olmak vb. gibi amaçların gerçekleşmesi için kutsal günlerde kutsal mekânlara (türbe, yatır vb.) gidilir. Burada dua edilerek kutsal kişi veya kişiler aracı kılınarak Allah’tan dilek istenir. Dileğin gerçekleşmesi durumunda kurban kesmek, oruç tutmak ve sadaka vermek gibi bir söz verilir. Yararıya verilen bu söz son derece değerli bir sözdür. Dileği olan kişinin dileğinin gerçekleşmesi durumunda söz konusu kişinin sözünü tutup adağını yerine getirmesi gerekir. Sözün yerine getirilmemesi durumunda kişinin cezalandırılacağına inanılır. Yörede adakların büyük bir bölümü muharrem ayında gerçekleştirilir. Yörede adak sözcüğü yerine “nezir” sözcüğü kullanılır. Dolayısıyla adak adamak yerine “nezir demek” (KK-2, KK-9, KK-10) ifadesi kullanılır. Yukarıda ifade edildiği gibi Anadolu’da bir hacetin yerine gelmesi amacıyla kurban kesmek, oruç tutmak ve sadaka vermek gibi adaklar adanırken yörede adaklar çeşitlilik gösterir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre muharrem ayında adanan adak örnekleri şu şekildedir:

“Oğlum olursa adını Hüseyin koyacağım” (KK-2).

“Kızım olursa adını Zeynep koyacağım.” (KK-13).

“Seneye muharrem ayına kadar babam ... hastalığından kurtulursa desteye yemek vereceğim.” (KK-9).

“Seneye bu zamana kadar borcumdan kurtulursam muharrem ayında başımı vurduracağım.” (KK-4).

“Kızım üniversiteye yerleşirse desteye limonata dağıtacağım.” (KK-13).

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere adaklar muharrem ayı ile ilgilidir. Ad verme, desteye ikramda (su, limonata, kek, yemek vb.) bulunma, başvurma ve desteye katılma gelenekleri din folkloru ile ilgili olup yöre ve çevresine özgü uygulamalardır.

3. Aşure Günü Yapılan Dinî Ritüeller

Muharrem ayının onuncu gününe Aşure adı verilir (Kaya, 2020: 131). Aşure günü İmam Hüseyin ve yanındakilerin şehit edildiği gündür. Muharrem ayı dinî ritüellerinin en yoğun olduğu gün Aşure günüdür.

Aşure günü sabah çok erken kalkılmalıdır. Bugün çok uyumak büyük günah olarak kabul edilir (KK-12). Melekli beldesinde sabahın erken saatlerinden itibaren cami hoparlörlerinden dualar okunmaya başlar. 05:00-07:00 saatleri arasında cami hocaları, görevli olduğu camide hem halkı uyandırmak hem de cemaati toplamak amacıyla bu duaları yüksek sesle okur.

07:00-08:00 saatleri arasında cami hocaları önderliğinde Belde Meydanı’nda halk toplanmaya başlar ve deste kurulur. Bu desteye “yaşlı destesi” adı verilir (KK-5, KK-6, KK-12). Yaşlı destesi muharrem ayının birinci gününde oluşturulan ve her akşam dinî ritüeller yapan desteden farklıdır. Yaşlı destesine katılanların büyük çoğunluğunu orta yaşlı ve yaşlı kişiler oluşturur. Özel kıyafetleri yoktur ve sadece okunan ağıtların nakarat kısımlarını tekrarlayarak sinelerine vururlar. Yaşlı destesinde normal destede olan destebaşı, destenin başının yardımcıları, komut veren kişi, alemdarlar ve pudracılar yaşlı destesinde yer almaz. Yaşlı

destesi için ön hazırlık yapılmaz. Yaşlı destesinde baştan sona bir ağıt tam olarak okunmaz. İmam Hüseyin ve Ehlibeyit'in şehit edilmesine duyulan üzüntüyü göstermek için ağıtlardan bazı kalıplaşmış ifadeler tekrar edilir. Sesi gür olan ve bazı nakaratları bilen kişiler ağıtlardan bazı bölümleri söyler ve katılımcılar da bunları tekrar eder. Bazen de ilk mısra söylenir devam eden mısra yaşlı destesine katılanlar tarafından söylenir. Yaşlı destesi yürüyüşünde okunan yas ifadelerinden bazıları şunlardır:

(KK-1): *Kanlı kılıç Kerbela'da pas tutar.*

Yaşlı Destesi: *Melikeler Hüseyin için yas tutar.*

(KK-1): *Ağamın atı geldi.*

Yaşlı Destesi: *Kanlı heleti geldi.*

(KK-1): *Vay vay Hüseyin Vay*

Yaşlı Destesi: *Vay vay Hüseyin Vay.*

(KK-1): *Ey Şialar müminler!*

Yaşlı Destesi: *Görün neler oluptu.*

(KK-1): *Kerbela sahrasında*

Yaşlı Destesi: *Ağam şehit oluptu.*

Fotoğraf I: Yaşlı Destesi (28.07.2023)

Yaşlı destesi ağıtlar okuyarak beldede dolaşmaya başlar. Yaşlı destesine destek olmak amacıyla gençler de bayraklarla katılır. Deste beldede dolaştıkça desteye katılım artar. 30-40 kişilik bir grupla başlayan deste 200-300 kişiye kadar ulaşır. Yaşlı destesi yaklaşık 1 saat boyunca beldede dolaşır.

Karekod I: Yaşlı Destesi 1

Karekod II: Yaşı Destesi 2

09:00-11:00 saatleri arasında halkın büyük bir çoğunluğu Belediye Meydanı'nda kurulan platform önünde toplanmaya başlar. Özellikle kadınlar erken saatlerden itibaren Kasım Otağı'nın gelmesini bekler (KK-8, KK-9). Hazreti Kasım, İmam Hasan'ın oğludur. Amcası İmam Hüseyin'in yolculuğunda ona eşlik etmiştir. Rivayete göre İmam Hasan, şehadetinden önce karısı Ümmü Ferve'ye, İmam Hüseyin'e verilmek üzere bir mektup yazmıştır. Mektupta "Oğlum Kasım, ne zaman benim kardeşim Hüseyin on binlerce düşman ordusuyla karşı karşıya gelecektir, o zaman İslam'a kurban gerekecek gündür. O gün beni sen temsil edeceksin." yazıldığı rivayet edilir (Beder, 2011: 51). Hz. Kasım 13 yaşında Kerbela'da şehit edildiğinde nişanlıdır (KK-4). Hz. Kasım'ın evlenmeden Kerbela'da şehit olması halk arasında derin üzüntüye neden olmuştur. Muharrem ayında Aşure günü dolaştırılan Kasım Otağı, düğün otağının temsilidir (KK-12). Yöre halkı, özellikle kadınlar, her yıl dileklerinin kabul olması için Kasım Otağı'na adakta bulunur. Kasım Otağı'ndan geçme ritüeli muharrem ayının en yaygın ritüellerindendir. Dört kişinin taşıdığı etrafı siyah bezlerle sarılı Kasım Otağı Belde Meydanı'na getirilir. Bu sırada Kasım Otağı'ndan geçmek isteyenler sıraya girer. Hacet edilir ve Kasım Otağı'nın altından geçilir. Sonra tekrar Kasım Otağı'ndan geçmek için sıraya girilir. Bu işlem 3 defa tekrar edilir. Kasım Otağı'nın altından 3 defa geçildikten sonra otağa adak verilir. Adak olarak başörtüsü, para ve altın verilir. Otağa başörtüsü bağlamak yaygın adaklardandır.

Karekod III: Kasım Otağı Adak Geleneği

Fotoğraf II: Kasım Otağı 1 (28.07.2023)

Kasım Otağı'na hacet nasıl edilir? Bu soru üzerinde biraz durmak yerinde olacaktır. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre çözülmesi gereken bir sorunu olan kişi, kimseye bir şey söylemeden hacetine niyet eder. Örneğin çocuğum hastalıktan kurtulsun Kasım Otağı'na altın takacağım (KK-9); hayırlı bir kısmetimin çıksın Kasım Otağı'na başörtüsü bağlayacağım (KK-2); sınavı kazanayım seneye Kasım Otağı'ndan tekrar geçeceğim (KK-8) vb. gibi niyetler edilir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere adak olarak bir başörtüsü takma veya tekrar Kasım Otağı'ndan geçme sözü olabileceği gibi altın benzeri maddi değeri fazla olan adaklar da

adanabilir. Niyet edildikten sonra kişi Kasım Otağı'ndan geçer. Kasım Otağı'ndan geçtikten sonra kişi maddi durumuna göre küçük bir bağışta bulunur. Bağış olmadan da Kasım Otağı'ndan geçilebilir. Ancak az da olsa bağışta bulunulur. Toplanan bağışlar seyitlere, yaşlılara ve ihtiyaç sahibi ailelere dağıtılır. Kişinin haceti yerine gelirse ilk aşure gününde Kasım Otağı'ndan tekrar geçmeli ve verdiği sözü yerine getirmelidir. Kişi haceti kabul olduğu halde adağını yerine getirmez ise kişinin o işten hayır görmeyeceğine inanılır. Örneğin kaynak kişi (KK-9) şahit olduğu bir olayı şu şekilde aktarmaktadır: “Komşumun kızı mevkili bir kişi ile evlenmeyi niyet etti. O yıl içinde kız, mevkili bir kişiyle evlendi. Ancak adağını yerine getirmedi. Kendisine adağını yerine getirmesi gerektiğini hatırlattım ama beni dinlemedi. 3 yıl sonra boşandılar.” Bu nedenle gerçekleştirilmesi zor olan maddi ve manevi sözlerden kaçınılır.

Fotoğraf III: Kasım Otağı 2 (28.07.2023)

Belediye Meydanı'nda toplanan halk, 12:00-12:30 civarı (öğlen ezanı okunmadan önce) “başvurma” ritüelini gerçekleştirmek için 800-900 metre uzaklıkta bulunan Kadim Çaybaşı Mezarlığı'na doğru yola çıkar. En önde desteciler arkada halk mezarlığa doğru yürür.

Karekod IV: Kadim Çaybaşı Mezarlığı'na Yürüyüş

Destecilerden bazıları başvurma ritüelini gerçekleştireceklerinden beyaz önlük giyer. Başvurma, başın üst tarafına (alın bölgesine yakın) kama veya kılıç ile kan çıkacak şekilde çizik atılmasıdır. Başvurma ritüelinin çok uzun sürmemesi için mezarlığa girildikten sonra 20-30 kişilik gruplara ayrılır. Daha sonra tekbirler eşliğinde isteyen kişilerin başları çizilir. Mezarlıkta gerçekleştirilen bu ritüel 20-30 dakika sürer. Herhangi bir sağlık sorununun yaşanmaması amacıyla mezarlığın yanında ambulans bekletilir. Kadınlar seyirci olarak törene katılır (Karekod V).

Fotoğraf IV: Aşure Günü Mezarlık (28.07.2023)

Karekod: V: Mezarlığa Giriş ve Başvurma Ritüeli

İmam Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden duyulan üzüntüyü göstermek için her yıl aşure günü "başvurma" seremonisi gerçekleştirilir. Bu bağlamda şu sorular üzerinde düşünmek gerekir: Aşure günü kılıç veya kama ile neden kafadan kan akıtılır? Müslüman olan yöre halkı, İslamiyet'te kişinin kendisine zarar vermesinin günah olduğunu bildiği halde neden bu uygulamaya devam etmektedir? Bu sorular eski Türk geleneklerindeki yağ törenleri ile açıklanabilir. Yaşar Çoruhlu (2004: 252) "*Eski Türklerde Ölüm*" adlı çalışmasında, eski Türklerin cenaze törenleri (yağ/yoğ töreni) sırasında ölen kişilerin bir müddet çadırda bekletildiğini, ceset çadırdayken atlar ile çadırın etrafının tavaf edildiğini ve cenazeye katılanların üzüntülerini göstermek amacıyla kesici aletlerle yüzlerini kestiklerini ifade eder. İbn Fazlan (1995: 67) "*Seyahatname*" adlı eserinde, Türklerin cenaze törenlerinde genellikle erkeklerin ağladığını ve ölümden duyulan üzüntü nedeni ile deriden yapılmış kırbaçlarla çıplak yerlerine vurduklarını nakleder. Jean Paul Roux "*Altay Türklerinde Ölüm*" adlı eserinde, Altay Türklerinin cenaze merasimlerinde tırnakları ile yüzlerinde derin yaralar açtıklarını, saçlarını kestiklerini ve erkeklerin bıçakla yüzlerini ve kulaklarını kestiklerini ifade eder. Roux (1999: 245-246), özellikle erkeklerin kan dökerek yas tutmasını, kadınlar gibi gözyaşı ile değil erkekçe kan dökerek acılarını gösterdiğini vurgular. Selçuklularda cenazeye katılan kişilerin saçlarını yolduğu, elbiselerini yırttığı, atlarını siyaha boyadığı ve külahlarını yere attığı bilinmektedir (Başdin, 2017: 181-182). Esin (2001: 165-166), Kök Türklerin yog/yağ (cenaze) törenlerinde cesedin bir müddet otağda bekletildiğini ifade eder. Ölen kişinin akrabaları otağın önünde kurban keser. Daha sonra atlarla otağın etrafında yedi defa dönülür. Otağın önüne her gelişte bıçakla yüzlerini yaralar ve öyle ağlarlar ki kan ile göz yaşları birbirine karışır. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneklerden anlaşılacağı üzere kan ile gözyaşının karıştırılarak yas tutulması geleneği eski Türk kültüründe oldukça yaygındır. Buradan konumuza dönecek olursak çalışma sahamız olan Melekli beldesinde İmam Hüseyin'in şehit edildiği gün (Aşure günü) başvurma geleneği ile kafadan kan akıtılması kadim Türk kültüründeki yağ merasimlerini anımsatmaktadır. Bu bağlamda yörede, İslamiyet öncesi Türk geleneklerinin canlılığını koruduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Muharrem ayında yapılan dinî törenler, özellikle başvurma ve zincir vurma geleneği, mezhepsel farklılıklardan dolayı İran ile özdeşleştirilir. Gerçekten de muharrem ayında yapılan dinî törenler İran (Fars) kültüründen mi Türk kültürüne geçmiştir? Bugünkü İran nüfusunun üçte birini Türklerin oluşturması, Büyük Selçuklu Devleti'nin uzun bir süre bugünkü İran sınırlarına egemen olması, günümüzde Van'dan yürüyerek

yola çıkan bir kişinin İran'ın başkenti Tahran'a kadar Türkçe dışında başka bir dil bilmeden rahatlıkla seyahat edebilmesi ve Hazar Denizi'nin güzey kısmı olan Afganistan-İran hattının Anadolu'ya gelen Oğuz Türklerinin göç yolu üzerinde bulunması vb. gibi olgular geçmişten günümüze İran'ın Türklerin en eski yurtlarından birisi olduğunu göstermektedir. Kanaatimize göre muharrem ayında gerçekleştirilen dinî ritüellerin büyük bir kısmı, Türk kültüründen Fars kültürüne geçmiştir. Çalışmanın önceki kısımlarında da ifade ettiğimiz üzere cenaze merasimlerinde ölümden duyulan üzüntüyü göstermek amacıyla ölen kişinin yakınlarının kendilerine zarar vermesi kadim Türklere özgü yas uygulamalarıdır. Muhtemeldir ki Farslar, Türklerin cenaze merasimlerinden etkilenmiş ve din folkloru bağlamında muharrem ayında uygulamaya başlamıştır.

13:00 civarı başvurma ritüeli biter ve tüm katılımcılar mezarlıktan ayrılır. İmam Hüseyin artık şehit edilmiştir. Mezarlıktan ayrılan kadınlar helva kavurmak için evlerine gider. Yörede helvaya "omaç/umaç helvası" adı verilir (KK-16). Iğdır-Kars yöresine özgü olan bu helva diğer yörelerdekinden farklı olarak elle ovularak yapılır. İsmi de ovmak (omaç) işleminden alır. Una, süt eklendikten sonra yapılacak helvanın oranına göre yaklaşık 20-45 dakika elle ovulur. Daha sonra kavurma işlemi yapılır. Helva yapıldıktan sonra komşulara ve akrabalara dağıtılır.

Fotoğraf V: Aşure Günü Kavrulmuş Omaç Helvası

Aşure günü akşam namazından sonra Şam-ı Gariban (Gariplerin Gecesi) adı verilen yas merasimi düzenlenir. İmam Hüseyin ve Ehlîbeyit üyeleri şehit olmuş ve aileleri Kerbela'da yalnız kalmıştır. Bu nedenle bu geceye "kimsesizler gecesi" (KK-5, KK-14, KK-16) adı da verilir. Aşure günü akşamı halk Belediye Meydanı'nda toplanır ve destenin gelmesi beklenir. Bu gece deste üyeleri Belediye Meydanı'na 700-800 metre uzaklıktaki Hellevat Camisi önünde toplanır. Kadınların bir kısmı ellerinde mumlarla asıl törenin yapılacağı alana doğru deste ile yürür. Bu esnada meydanda yas töreni için hazırlıklar yapılır. Törenin yapılacağı alanın tam ortasına mumlar dizilir. Deste ve elinde mum olan kadınların meydana girişi ile ritüel başlar. Deste tam yerini alıncaya kadar kadınlar ellerinde getirdikleri mumları daha önceden hazırlanmış mumların yanına koyar. Muharrem ayı dinsel ritüellerine en yoğun katılımın olduğu bu gecede zincir vurulmaz, sadece sine vurulur. Hz. Zeynep ve Ehlîbeyit'e baş sağlığı için yapılan törende okunan ağıtlara halkın tamamı eşlik eder. Aşure gününde mum yakılması kadim Türk kültüründen günümüze ulaşan bir gelenektir. Esin (2004: 115), Türklerin cenaze merasimlerinde mum yaktığını ve toplu olarak dua ettiğini ifade eder. Cenaze merasimlerinde mum yakılmasının amacı ölen kişinin ruhunun göğe yükselmesine yardımcı olmaktır. Anadolu'da mum yakma geleneği yaygın olup bu uygulama ateş kültü ile ilişkilidir. Muharrem ayının ilk on günü kadınlar tarafından akşam namazından önce cami avlusunda mumlar yakılır. Mum çok uzun yıllardan beri dinî törenlerin önemli bir unsuru olmuştur. Mumun uzun süre yanması bir olayın veya bir kişinin asla unutulmayacağını sembolize eder.

Fotoğraf VI: Aşure Günü Belediye Meydanı (28.07.2023)

Karekod VI: Şam-ı Gariban Gecesi

Melekli beldesinde Aşure akşamında okunan ve sözleri Hüseyin Yalçın'a ait olan ağıt aşağıda verilmiştir:

Hüseyin'im Vay

*Nece benim üzüm gülsün, gör ne ezalı Zeyneb'em
Gardaş Hüseyin bacın ölsün, sene vefalı Zeyneb'em
Gane dönüpdü üreğim, bu çölde yoxdu kömeğim
Bu feleğe men ne deyim, dilde nevalı Zeyneb'em
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay*

*Men Ebelfez bacısıydım, Hüseyin'in eşgi nazımdım
Medine'de saye salan, Heydarı Zehra kızıydım
Felek meni yaman vurdu, gülistanım xezan oldu
Güneş sönüp ay tutuldu, dünya mene zindan oldu
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay*

*Derd elinden gocalmışam, alemi eşge salmışam
Meni atıpdı Hüseyin'im, تنها çöllerde galmışam
Gedip Hüseyin ay Ebelfez, imdada gel ay Ebelfez
Gözyaşımı kimse silmez, çaresizem ay Ebelfez*

*Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Keyselere od vurdular, külü göğe savurdular
Çöle dağıldı ahular, feryad salıp gorkurdular
Ceylan gözlü Rugeyye'mi, yana yana axdarmışam
Ayağından dikenleri, kirpiğimle çıxarmışam*

*Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay
Hüseyin'im vay Hüseyin'im vay (Karekod VI).*

Anadolu Aleviliğinde görülen muharrem ayında oruç tutulması (Dedekarginoğlu, 2010: 34-38; Yıldırım, 2011: 78-80; Tapan, 2023: 451-458) lokma ve aşure tatlısının yapılıp dağıtılması (Yıldırım, 2011: 77; Tapan, 2023: 457) geleneklerine Melekli beldesinde rastlanmamıştır.

4.Aşure Gününden Sonra Yapılan Dinî Ritüeller

Muharrem ayının onuncu günü bittikten sonra deste vurma ritüeli sona erer (KK-15). Aşure gününden sonraki günlerde halk, akşam namazından sonra camilerde toplanır. Dualar edilir ve mersiye okunur. İmam Hüseyin'in kırkı çıkana kadar bu uygulamalar devam eder (KK-4). Muharrem ayında kadınlar arasında mersiye okutma geleneği oldukça yaygındır. Mersiye okutacak kadın akrabalarını ve komşularını öğlen evine davet eder. Öğlen yemeği yenildikten sonra mersiye okunur. Bu esnada çay ve hurma ikramı yapılır (KK-2, KK-9). Mersiye yemekli veya yemeksiz olacağı davet edilen kişilere önceden bildirilir. Mersiye özel okuyucuları bulunmaktadır. Bu kişilerin seslerinin gür ve güzel olması önemlidir. Mersiyeler genellikle İmam Hüseyin'in üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü okutulur.

Kaside türünün bölümlerinden biri olan mersiye, tarihsel süreç içinde müstakil bir tür haline gelmiştir. Kişinin ölümünden duyulan derin acıyı anlatan manzum veya mensur eserlere mersiye adı verilir. Mersiyelerde ölen kişinin iyilikleri ve faziletleri anlatılır (Üstün, 2021: 393-394). Kerbela Olayı'nı anlatan mersiyelere "maktel-i Hüseyin" adı verilmiştir. Maktel kelimesi Arapça "katledilen yer" demektir. Maktel-i Hüseyin adı verilen bu tür Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbela'da şehit edilişi hakkında kaleme alınmış manzum ve mensur eserlerdir. Maktel-i Hüseyin türü Arap Edebiyatı'ndan Fars Edebiyatı'na oradan da Türk Edebiyatı'na geçmiştir. Zamanla "maktel-i Hüseyin" başlığı altında müstakil bir tür ortaya çıkmıştır (Özil, 2017: 32). Melekli beldesinde, Kerbela Olayı'nın anlatıldığı eserler mersiye olarak adlandırılır.

Yörede, İmam Hüseyin'in üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü toplu yemekler verilir. Belediye veya cami hoparlörlerinden anons yapılarak bütün belde halkı yemeğe davet edilir. Bu yemeğe İmam Yemeği (KK-5),

İmam Aşı (KK-12) veya İmam Cüreği (KK-4) adı verilir. İmam Hüseyin'in kırkinci günü tamamlandıktan sonra muharrem ayı dinî ritüelleri sona erer ve halk gündelik hayatına devam eder.

Sonuç

Çalışmada Iğdır ilinin Melekli beldesinde muharrem ayında her yıl yapılan toplumsal uygulamalar ve dinî törenler saha çalışmaları ile derlenerek tespit edilmiştir. Anadolu Aleviliğinde görülen muharrem ayında oruç tutulması, lokma ve aşure tatlısının yapılıp dağıtılması geleneklerine Melekli beldesinde rastlanmamıştır. Muharrem ayında icra edilen dinî ritüellerde İmam Hüseyin ve Ehlibeyit'e yapılan zulümden sorumlu tutulan I. Yezid ve Emevî Ordusu telin edilir. Bu yönüyle yöre halkının dinî ritüeller aracılığı ile folklorun protesto işlevini yerine getirdiğini söylemek yerinde olacaktır.

Melekli beldesinde muharrem ayına "meherremlik" adı verilir. Yörede muharrem ayının normal bir ay olarak tasavvur edilmediği tespit edilmiştir. Muharrem ayı (meherremlik) safer ayını da içine alan toplam elli günlük bir yas dönemini ifade eder. Muharrem ayının birinci günü İmam Hüseyin ve Ehlibeyit'in Kerbela'da önünün kesildiği gün olduğundan yasın başladığı gündür. İmam Hüseyin muharrem ayının onuncu günü şehit edilmiştir ve yasın tamamlanması için İmam Hüseyin'in kırkinci gününün çıkması gerekir. Bu da bir sonraki ay olan safer ayından yirmi gün yas ayına ilave demek olup toplam elli günlük bir süreyi kapsar. Yasın tamamlanması için İmam Hüseyin'in kırkının beklenmesi dikkat çekicidir. İmam Hüseyin yeni şehit edilmiş gibi İmam'ın birinci, üçüncü, yedinci ve kırkinci günü ayrı bir önem arz eder. Yeni vefat etmiş bir kişiye uygulanan ölüm ritüellerinin tamamı uygulanır ve her türlü eğlenceden uzak durulur. Bu durum toplumun motivasyon kaynağının son derece güçlü olduğunu ve bu yasın asırlarca devam edeceğini göstermektedir.

Anadolu adak inancında yaygın olarak görülen bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla oruç tutmak, kurban kesmek, fakir sevindirmek vb. gibi adakların yanı sıra yörede muharrem ayı ile ilgili adakların (desteye yemek vermek, Kasım Otağı'ndan geçmek, doğacak erkek çocuğa Hüseyin adı vermek vb.) ön plana çıktığı görülür. Muharrem ayı ile ilgili halk inanışlarının yöredeki adak sunularının çeşitlenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Yörede Aşure gününde yapılan başvurma geleneği eski Türklerdeki cenaze merasimlerine anımsatmaktadır. Tarihi kaynaklar ölen kişinin ardından Türklerin yüzlerini, kulaklarını ve kaşlarını kestiklerini ve gözyaşlarıyla kanlarını karıştırarak yas tuttukları göstermektedir. Aşure gününde başın üst kısmının kılıç veya hançerle çizilerek kan akıtılması Türk usulü bir ağlama şeklidir. Benzer şekilde desteye vurma geleneğinde çıplak bedene zincir vurulması, ölen kişinin ardından duyulan üzüntüyü göstermek için göğüs bölgesine vurulması (sine vurma), ağıt yakılması ve saç baş yolunması, yas simgesi olan siyahın (kara) yas ayı boyunca hâkim renk olması (kıyafetlerde, bayraklarda, meydanlarda vb.) ve ölen kişinin ardından formülistik sayılara (1, 3, 7 ve 40) göre yas tutulması Türklere özgü yas uygulamalarıdır.

Muharrem ayında gerçekleştirilen başvurma ve desteye vurma geleneği dışında kalan yas ritüellerine Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür. Söz konusu gelenekler ilk bakışta Türk kültürüne özgü yas ritüelleri gibi görünse de İran Türkleri halk kültürü ve Fars halk kültürü karşılaştırmalı halk bilimi çalışmaları tavsiye edilmektedir. Melekli beldesinde muharrem ayı geleneklerini bütün yönleri ile baştan sona aktarmaya çalıştığımız bu çalışmanın din folkloru araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- BAŞDİN, A. (2017). "Selçuklularda İslamiyet Öncesi Türk Kültürünün Etkileri". *Eskiyeni*, S.34, 177- 190.
- BAŞGÖZ, İ. (1996). "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)". *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı* (s.1-4). Ankara: Feryal Matbaacılık.
- BAYAT, F. (2021). "Folklorlaşan Hz. Hüseyin ve Kerbela Olayı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.97, 67-82.
- BAYATLI, N. Y. (2018). "Irak Türkmenleri Arasında Muharrem Ayı Ritüelleri Çerçevesinde Oluşan Sözlü Halk Edebiyatı Ürünleri ve Bu Ürünlerin Geleneksel Anlatıcılar". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S.86, 61-82.

- BEDER, E. (2011). *Iğdır İlinde Muharrem Ayı Törenleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇORUHLU, Y. (2004). "Eski Türklerde Ölüm". *Cogito*, S.40, 244-268.
- DEDEKARGINOĞLU, H. (2010). "Dünkü ve Bugünkü Alevilik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.56, 325-348.
- DEVELLİOĞLU, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 19. baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ELİADE, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay)." Ankara: Gece Yayınları.
- EMİROĞLU, K. ve AYDIN S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ESİN, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- _____ (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- HACIGÖKMEN, M. A. (2013). "Türklerde Yas Âdeti Temelleri ve Sonuçları." *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağanı* (s.393-423), Konya: SÜ Türkiyat Ens. Yayınları.
- İBN FAZLAN (1995). *Seyahatname*. (Çev.: Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınları.
- KARA, A. (2019). *Iğdır Caferileri Halk Bilimi Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAYA, D. (2020). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MUHADDİSİ, C. (2010). *A'dan Z'ye Kerbela Ansiklopedisi*. İstanbul: Asr Yayınları.
- ÖZİL, S. (2017). "Maktel-İ Hüseyinler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.83, 31-48.
- ROUX, J.P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- TAPAN, A. (2023). "*Balören Köyü Yöresi Alevi Topluluğunun Lokma Anlayışı ve Uygulamaları*". Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1 (Cumhuriyetin 100. Yılına), 443-462.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÜSTÜN, M. (2021). "Klasik Arap Şiirinde Mersiye". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.8, S.15, 393-417.
- YILDIRIM, E. (2011). "Tunceli Yöresi Alevilerinde Muharrem Ayı'nın Önemi ve Aşure Geleneği". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, 71-84.

İnternet Kaynakları

Url-1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin#1> (Erişim: 02.07.2023)

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Sebahattin Zorman, Melekli Beldesi/Iğdır 1977, Lise Mezunu, Kamu İşçisi. (Görüşme: 28.07.2023)
- KK-2: Süreyya Makinist, Melekli Beldesi/Iğdır 1964, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 28.07.2023)
- KK-3: Çoşkun Yeşil, Melekli Beldesi/Iğdır 1977, Ön Lisans Mezunu, Kamu Personeli. (Görüşme: 20.07.2023)
- KK-4: Süleyman Başaran, Melekli Beldesi/Iğdır 1986, Lise Mezunu, Kamu İşçisi. (Görüşme: 17.07.2023)
- KK-5: Murat Özdemir, Melekli Beldesi/Iğdır 1977, Lise Mezunu, Çiftçi. (Görüşme: 17.07.2023)
- KK-6: Ayhan Önal, Melekli Beldesi/Iğdır 1975, Lise Mezunu, Şoför. (Görüşme: 21.07.2023)
- KK-7: Murat Keskin, Melekli Beldesi/Iğdır 1955, Lise Mezunu, Esnaf. (Görüşme: 25.07.2023)
- KK-8: Hatun Keskin, Melekli Beldesi/Iğdır 1964, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 25.07.2023)

- KK-9: Nurhayat Başaran, Melekli Beldesi/Iğdır 1959, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 28.07.2023)
- KK-10: Gülsen Bağcı, Melekli Beldesi/Iğdır 1958, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 28.07.2023)
- KK-11: Ocak Kulu Bağcı, Melekli Beldesi/Iğdır 1958, Lise Mezunu, Emekli. (Görüşme: 23.07.2023)
- KK-12: Yusuf Akgün, Melekli Beldesi/Iğdır 1953, İlkokul Mezunu, Emekli. (Görüşme: 23.07.2023)
- KK-13: Cumali Bağcı, Melekli Beldesi/Iğdır 1968, Lise Mezunu, Esnaf. (Görüşme: 19.07.2023)
- KK-14: Beysat Turan, Melekli Beldesi/Iğdır 1974, İlkokul Mezunu, Muhtar. (Görüşme: 20.07.2023)
- KK-15: Erol Gündođan, Melekli Beldesi/Iğdır 1968, Lise Mezunu, Esnaf. (Görüşme: 18.07.2023)
- KK-16: Bayram Alım, Melekli Beldesi/Iğdır 1944, Lise Mezunu, Emekli. (Görüşme: 18.07.2023)
- KK-17: Zeynelabidin Akgün, Melekli Beldesi/Iğdır 1968, Lise Mezunu, Çiftçi. (Görüşme: 24.07.2023)